

Др Жељко Фајфрић
адвокат у Шиду

СЕДАМДЕСЕТ ГОДИНА ОД ДОНОШЕЊА КРИВИЧНОГ ЗАКОНИКА РУСКЕ СФСР*

Данас је СССР упамћен у историји као прва држава у којој је победила пролетерска револуција и тамо доживела пуни успех, тако да је експеримент под именом социјализам на тим просторима провераван пуних 70 година. Сходно томе СССР је била држава у којој је постојала једна партија која је била на власти, затим једна идеологија заштићена у истој мери у којој је била заштићена и држава. Процес тоталитаризације је текао далеко најбрже у СССР јер је већ после 34-тог дана од дана преузимања власти почело са уништењем свега онога што је супротно комунистичкој идеологији, а као пример нека послужи забрана Конституционо-демократске партије (КДП) на чијем је челу тада био Миљуков (тзв. „кадети”).

Непосредно после изведене револуције и преузимања власти у СССР је почео и грађански рат у којем су велику улогу одиграле и стране силе које су у прво време интервенисале на страни цара, а против бољшевика. То је време које је било пуно великих комешања и унутар саме Комунистичке партије, доба многих атентата, побуна итд., а што је названо једним именом „бели терор”. Томе се супроставио тзв. „црвени терор”. Совјет народних комесара је стога донео дана 5. септембра 1918. године декрет о „црвеном терору” (Наредба о црвеном терору). Он прописује да *„подлежу сирељању сва лица умешана у белогардејске организације, завере и побуне”*.¹ Истовремено се уводе у совјетски систем и концентрациони логори за непослушне, смртна казна итд. Формира се и Сверуска изванредна комисија (ЧЕКА) која добија задатак да спроведе горе наведену Наредбу о

* Рад примљен 29. VII 1997.

¹ Г. В. Швсков: *Первый советский уголовный кодекс*, Москва 1970, стр. 44.

првеном терору. Стога овај орган добија и право да по кратком поступку изриче и извршава казне међу којима је најчешћа казна — смртна казна. Право жалбе не постоји, а ни не може је бити јер се смртна казна извршава одмах.

У том првом периоду за кривичну област није постојао нити један пропис, тек један од закључака са Осмог конгреса Комунистичке партије (1919) налаже да сви органи власти, међу којима су и судови, морају да остварују вољу пролетаријата онако како је она изражена у декретима, а ако њих нема онда у складу са „социјалистичком правном свешћу”.

Након окончања грађанског рата и коначног утврђивања власти комуниста и делимичног признања у свету, СССР од 1919. године почиње и законодавство да саображава новој идеологији. Те године донета су *Руководећа начела у кривичном праву РСФСР*. Средином 1922. године донет је и *Кривични законик Руске СФСР*. Од 1924. године у примени су *Основна начела кривичног законодавства СССР и савезних република*. Године 1925. усвојен је и Закон о кривичним делима против државе назван *О контрареволуционарним и за Совјетски Савез посебно опасним кривичним делима против друштвеног уређења*. Управо ће *Основна начела* из 1924. године и овај акт о делима против државе да буду основа за писање *Кривичног законика Руске СФСР 1926. године* који је ступио на снагу 1. 1. 1927. године, дакле пре 70 година.

Овај ће законик у основи (са мањим изменама 1931, 1934, 1938. и 1947) да важи све до 1960. године.

Кривични законик РСФСР из 1927. године је највећим делом посвећен заштити државе, тако да од укупно 148 чланова овог законика чак 105 бива посвећено управо томе.

Кривични законик садржи укупно пет глава у којима се регулишу различита кривична дела и где три главе бивају посвећене само за кривична дела која су уперена на државу. Прва глава садржи до тада у кривичном законодавству непознату групацију кривичних дела под називом „*Контрареволуционарна кривична дела*”. Међу овим делима се налазе кривична дела која су усмерена ка издаји отаџбине, шпијунажа, контрареволуционарна агитација, пропаганда итд. Казна за ова дела је углавном смртна и извршава се стрељањем. Главна карактеристика ове групације кривичних дела јесте њихово чињенично веома широко одређење где се дају само смернице које треба суд да тумачи у директној употреби. Наиме, ова дела у свом чињеничном опису не садрже неке прецизне ознаке помоћу којих би се она могла разликовати од других кривичних дела, већ законодавац упућује суду упутство „*контрареволуционарним делом сматра се свако дело управљено на...*”, што даје суду могућност да свако дело прогласи контрареволуционарним.

Друга глава Законика је такође посвећена повећаној заштити државе и то кроз кривична дела под насловом *Посебно опасна кри-*

вична дела *проштив државној уређења*. Између осталих то су кривична дела убиства, пожари, тајно или јавно држање ватреног оружја, муниције, резервних делова, избегавање војне обавезе и слично.

Трећа и четврта глава обухватају у себи кривична дела против службене дужности и кривична дела о одвојености цркве и државе.

Последња, Пета глава Законика је посвећена кривичним делима против социјалистичке имовине, заправо против привреде. Ова кривична дела су управљена према свима онима који нарушавају остварење петогодишњег плана, према онима који руше привредни систем, а нарочито су строги према одговорним лицима (руководиоцима) која немарно извршавају своју дужност. Оваква кривична дела, наглашено идеолошки, штите социјалистичку економску основицу друштва.

Осим Прве главе где је већ речено да кривична дела нису чињенично одређена већ постављена према растегљивој форми „дела *управљена ка...*“, исто је учињено и у Другој глави где је дата иста формула. Овакви поступци законодавца су директан плод мешања Лењина у рад још при изради Законика 1922. године јер његова је идеја да „*треба дајти широ формулације јер ће шек револуционарна савес одредити мање или више примене у практи“², што је и учињено. Законик из 1927. године само је преузео ту идеју.*

Ово није забрињавало Лењина јер је он сматрао за лошег револуционара онога којем смета неприкосновеност закона јер закон никако не сме бити препрека, а када се деси да се закон ипак испречи тада га треба или кориговати или га треба изменити.³ Стога и у борби против контрареволуције и контрареволуционара не треба нико да се либи прекорачења било којих законских оквира.⁴ Овакви теоретски ставови Лењина постају инспирација и за законску регулативу, као и за оправдање сваке могуће репресије која може послужити очувању власти у борби против њених непријатеља. У првом моменту ова се формула примењивала на контрареволуционаре током трајања грађанског рата, да би се по његовом окончању ова формула применила и у дивљим обрачунима унутар исте партије и међу истим људима који су извели револуцију.⁵

Чињеница је да и „*црвени терор*“ који је у првом моменту правдан блиском *опасношћу* од противника у грађанском рату, није прекидан све до Стаљинове смрти. Очигледан пример оваквом размишљању види се из овлашћења које су имали Специјални судови ГПУ (Орган државне безбедности), тзв. „*тројке*“ које су имале могућност да изричу казне лишења слободе и принудног поправног рада. На овакве њихове одлуке није постојала никаква накнадна контрола. До

² Лењин, *Дела*, Том 35, стр. 230—232.

³ Лењин, *Дела*, Том 29, стр. 144 (Извештај савета народних комесара од 5. 7. 1918. године).

⁴ *Истио*, Том 29, стр. 280 и даље.

⁵ О томе је са доста детаља писао Коста Чавошки: *Револуционарни макијавелизам*, Филозофске студије XV, 1983.

1924. године ово овлашћење је дозвољавало изрицање казне лишења слободе до 3 године када се ова граница пење на 5 година, а од 1937. године на 10 година затвора да би 1948. године граница опет била подигнута, али сада на 25 година затвора. Таква је казна била у потпуном складу са речима Н. В. Криленка (Врховни јавни тужилац), да се при изрицању казне не узимају у обзир олакшавајуће околности за окривљеног већ да је једини критеријум при изрицању казне критеријум који је он назвао „*класна сврсисходност*”.⁶ Овакво понашање је било заправо диктатура што Лењин и не крије када говори: „*Да, диктатура једне партије! Ми стојимо на њој илаи-форми и не можемо да сибемо...*”⁷

У Законику кривичне санкције се не називају казнама већ мерама за друштвену заштиту (одбрану), а свакако најтеже су затвор уз принудни рад, одузимање грађанских права (грађанске и политичке слободе) као и прогон из СССР-а. Постоји и смртна казна, али је Законик не назива тако већ само каже да се предвиђа примена стрељања као „*изузетну меру заштитне државе радника... у циљу борбе против најтежих злочина, који угрожавају основе совјетске власти и совјетској уређења*”. Некима од ових казни могли су бити кажњени чак и чланови породица оних који су кажњавани, а казна за таква лица се састојала углавном из прогонства у Сибир. Сматра се да је неколико милиона људи било на овај начин протерано у Сибир, где су се налазили на принудном раду у једном од многих концентрационих логора, тако да се њихов рад сматрао чак једним од најзначајнијих привредних фактора.⁸

Предвиђена је и *аналоија*. Члан 16. каже: „*Ако закон не предвиђа непосредно неко ошће ојасно чињење, онда се основи и границе одговорности за исто одређују према члановима закона, који предвиђају најсличнија дела*”. Мислим да коментар није потребан.

Само судство је било постављено управо тако да би могло да послужи циљевима Партије, тако да Вишински наводи: „*Ми ошворено захтевамо од наших судија да извршавају политичку диктатуру пролетаријата која одговара интересима социјалистичкој народа и која је изражена у законима социјалистичке државе*”.⁹ Суд је радио по скраћеном поступку без саслушања сведока, премда се процесни поступак заснивао на доказима који су изведени на главном претресу, а за пресуде за већину кривичних дела није постојала могућност жалбе, као ни могућност помиловања. Право одбране је веома суже-но, а смртна казна се извршава одмах након изрицања. Оваквом кажњавању и стварању привида поштеност и непристрасност суђења добрим делом је придонео и Лењин својим сталним мешањем у све

⁶ Н. В. Криленко, *За њих летѝ (1918—1922)*, Москва 1923, стр. 79.

⁷ Лењин, *Дела*, Том 31, стр. 65.

⁸ О кажњавању у СССР-у у томе периоду писао И. Јанковић: *Смрт у присудиву власти*, Београд 1985.

⁹ Вишински/Ундревич, *Курс уголовној процеса*, Москва 1936, стр. 125.

области живота, па и у правосуђе и законодавство. Приликом израде Кривичног законика у писму комесару правосуђа Д. И. Курсону, Лењин оправдава смртну казну стрељањем за политичка кривична дела, да би онда и сам захтевао смртну казну за још 7 нових кривичних дела која наводи (у дотадањем предлогу смртна казна је била предвиђена за 8 кривичних дела), тако да после Лењиновог предлога, који је наравно усвојен, Кривични законик уместо 8 има чак 15 кривичних дела за која се изриче смртна казна.¹⁰ Између осталих, једно од кривичних дела за које је Лењин предложио смртну казну јесте и кривично дело пропаганде, као до тада сасвим ново кривично дело.

Једна од најтамнијих мрља из историје СССР-а јесте чин узимања талаца под претњом да ће исти бити стрељани у случају напада на државу или неко њено добро. Као таоци узимана су лица која су била блиски рођаци оних које је револуција означила непријатељима, или су по мишљењу револуционара припадници оне класе која је проглашена „буржоаском”.¹¹

Све до 1956. године, иако је било неколико законских промена, суштина остаје иста. Тек од 1956. године почињу се јављати и позитивни помаци кроз захтеве за законитошћу, за укидање извансудских органа који су до тада били активни, затим укидање посебних поступака за поступак према политичким деликвентима, укидање аналогije као и за укидање назива „контрареволуционарна кривична дела”, иако само за нека од дела, престанка кажњавања сродника деликвента, те блаже кажњавање и укидање тзв. „непријатеља”. Већина ових захтева је временом била и уважена и то кроз израду новела из 1962, 1966, 1972. и 1974. године. Ипак, од 1966. године примећује се тренд заоштравања кривично правне репресије према политичким деликвентима, тако да се део ових реформи није одразио и на положај политичких деликвената, а све у складу са изјавом Хрушчова на XX конгресу КП СССР „увид у то да диктатура пролетаријата није више и нужно потребна нијошњо не значи да ће доћи до каквог ублажења друштвеног поретка и законитости. Сви они који мисле да ће друштвени поредак у нашој земљи бити мање чврст, силно ће се разочарати”.¹²

На тај начин, бар када су политички деликвенти у питању, СССР није одступио од понашања каква су имала и друге тоталитарне државе и не покушавајући нити једнога момента да сакрије идеолошку страну читавог друштвеног поретка у држави где је све било стављено на службу партији која влада. У таквом контексту и политички деликт је био само у функцији заштите такве државе и њеног идеолошког миљеа. Државни апарат у идеолошким разрачу-

¹⁰ Лењин, *Дела*, Том 35, стр. 230.

¹¹ Писмо Лењина вођама Баварске револуције почиње речима: „Да ли сте узели таоце из редова буржоазије...”, Лењин, *Дела*, Том 30, стр. 302.

¹² R. Medvedev, *Let History judge*, London 1976, стр. 197.

навањима није имао милости¹³ користећи политички деликт да би заштитио себе, али никада се не одричући тога да политичка кривична дела формулише толико широко да под његов удар долазе сви. Такви несретници би кроз идеолошки механизам били представљени као најопаснији непријатељи који заслужују само најтежу казну. Веома је упечатљиво и то да тек од 1954. године почиње да се примењује смртна казна и за она кривична дела која нису уперена против совјетске државе. Како и објаснити то да је годинама главни убишник за Кривично право био *Курс Совјетској кривичној права* у две књиге где је скоро цела прва књига била посвећена објашњењу поступка са контрареволуционарним деликтима против државе и деликтима који представљају опасност за совјетски систем власти. Активна потрага за таквим деликтима и строге казне за његове учиниоце објашњавају се терминологијом Стаљинове теорије класне борбе свргнутих класа.

Сви политички процеси из 1929—31. и 1936—38. називани су „узором социјалистичке законитости“, а улога адвоката у таквим процесима је сведена на минимум јер, како се у књизи наводи, судија и тужилац подједнако желе установити истину те стога адвокати као бранитељи нису потребни и њихова улога је углавном у томе да заведу суд на погрешан пут.¹⁴

Совјетски правни систем је кроз свој целокупни апарат био усмерен једино ка томе како најефикасније заштитити државу и у том контексту није био нимало блажи од режима у фашистичкој Италији или нацистичкој Немачкој. У многим елементима је управо обрнуто. Тамо где су се ови системи можда и трудили да сакрију истину совјетски систем се без икаквог суктезања приказао у свој правој истини. Сваки онај који је био осумњичен за политички деликт није имао скоро никакве шансе да докаже супротно, јер би се својом одбраном супроставио држави односно партији која је „непогрешива“. Такву особу коначно није имао ни ко да брани пред судом, јер „ако је икада и био споменути адвокат који брани оштраженог, онда се спомињао само као кукаван и њоразжен њорашивник. Тада још нисмо били свесни колико је каласирофално низак стањус адвоката, били смо само свесни колико су они били нејојуларни у широкој јавности“,¹⁵ стога је било веома опасно и прихватити се одбране политичког деликвента пред судом.¹⁶

¹³ Исто, стр. 239, где Р. Медведев наводи да је у периоду од 1936. до 1939. на основу административног решења било стрељано око 5.000 људи.

¹⁴ О томе погледати код А. А. Пјонтовски/В. Д. Менсагин, *Курс советскојој правој*, свеска 1, Москва 1955.

¹⁵ Dina Kaminskaya, *Final Judgement: My life as a Soviet Defence Lawyer*, London 1983, стр. 123.

¹⁶ Исто, стр. 158. И иначе се кроз цело ово дело приказује положај адвоката од 1950. па до 1980. године у Совјетском Савезу. Ауторка тврди да је много адвоката било дисквалификовано због сувише велике ревности при одбрани политичких деликвента, па је и то један од разлога због којих није било могуће квалитетно бранити политичке деликвенте (дисидента).